

III. Hafta

Matbaanın Gelişimi ve Yaygınlaşması

Sert bir basma kalıbının izinin genellikle kâğıt gibi yumuşak maddeler üzerine basılması yani tab' edilmesi işlemine matbaacılık denilmektedir. Matbaanın ilk örneği sayılabilecek ve ağaç oyma tekniği kullanılarak baskı yapan matbaa 593 yılında Çin'de kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Japonya ve Kore'de de matbaacılık faaliyetlerinin başladığı görülmektedir.

Uygur Türklerinin de IX. yüzyıldan itibaren Çin modelinden yararlanarak ağaç oyma tekniği temeline dayanan matbaacılık faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa 1493 yılında Yahudiler tarafından kurulmuştur. Bunu takiben 1567 yılında Ermeniler ve 1627 yılında da Rumlar ilk matbaalarını açmışlardır. İlk Türk matbaası ise bundan çok uzak bir tarih olan 1727'de açılmıştır.

Avrupa'da XV. yüzyılda ortaya çıkan matbaacılık faaliyetleri aynı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne de girmiş bulunuyordu. Bu harekete öncülük edenler ise İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne iltica eden Yahudilerdi. Daha sonra Yahudi, Rum ve Ermeni gayrimüslim cemaatlerin başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Selanik gibi merkezlerde de aktif bir şekilde matbaacılık faaliyetleri gösterdiği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaasına öncülük eden İbrahim Müteferrika'nın, matbaanın kuruluşundan önce de bu alanda birtakım girişimleri olduğu bilinmektedir. 1719 tarihli Marmara Denizi haritası İbrahim Müteferrika'nın bu girişimleri neticesinde basılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın matbaanın kurulması yönünde çalışmaları mevcut olmasına rağmen bunu yapabilecek maddî imkânlarla sahip değildi. Babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile Paris'e giden sadaret mektubî halifelerinden Mehmed Said Efendi de bu konuda Fransa'da araştırmalar yapmaktaydı.

Mehmed Said Efendi, İstanbul'a döndüğünde babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin devlet nezdindeki itibarı matbaanın kuruluşu için gerekli izinlerin alınmasında önemli rol oynamıştır. Mehmed Said Efendi-İbrahim Müteferrika işbirliği ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın katkıları, III. Ahmed'in fermanı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasıyla Osmanlı Devleti'ndeki ilk Türk matbaası olan "Dârü't-Tıbâa" kurulmuştur.

Dârü't-Tıbâa'nın kuruluş tarihi kaynaklarda 1139 Zilkade ortaları (1727 Temmuz) olarak geçmekte olup kuruluş yeri İbrahim Müteferrika'nın İstanbul Yavuz Sultan Selim semtindeki evidir.

Matbaanın bastığı ilk eser 1729 yılının ilk aylarında yayınlanan, Vankulu Lugatı adıyla bilinen Sıhahü'l-Cevherî'nin tercümesidir. Eserde matbaanın adı ilk defa "dârü't-tıbâati'l-

mâ'mûre" şeklinde geçmektedir. Halk arasında ve bazı resmî kaynaklarda ise "basmahâne", "tab'hâne" ve "kârhâne-i basma" adlarıyla anılmaktadır.

Matbaanın kuruluşundan bir müddet sonra Mehmed Said Efendi ayrılmış ve işin idaresi tamamıyla İbrahim Müteferrika'ya kalmıştır. Dârü't-tıbâa'da İbrahim Müteferrika'nın vefatına kadar 17 eserden yaklaşık 12.500 baskı yapılmıştır.

Matbaanın faaliyetlerine öncülük eden İbrahim Müteferrika'nın aynı zamanda devlet görevlisi olması buradaki çalışmalarını sekteye uğratan önemli bir unsur olmuştur.

Matbaada basılan eserler askerî eğitim, tarih, coğrafya ve dil alanlarındaydı. Basılan eserler:

Kitab-ı Lügat-ı Vankulu (Sıhahü'l-Cevherî) (2 cilt hâlinde), 1729

Tuhfetü'l Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr, 1729

Târîh-i Seyyâh, 1729

Târîh-i Hind-i Garbi, 1730

Târîh-i Timur-ı Gûrkân, 1730

Târîh-i Mısır-i Kadim ve Târîh-i Mısır-i Cedîd, 1730

Gülşen-i Hulefâ, 1730

Grammaire Turque, 1730

Usûlü'l-Hikem fi Nizâm el-Ümem, 1732.

İbrahim Müteferrika'nın 1747 yılında ölümünden sonra matbaanın imtiyazı, Sultan I. Mahmud'un 1160 Muharrem (Ocak 1747) tarihli fermanıyla müştereken işletilmek üzere İbrahim Müteferrika'nın yetiştirdiği Rumeli Kadısı İbrahim Efendi ve Anadolu Kadısı Ahmed Efendi'ye verilmiştir.

Bu tarihten itibaren matbaada basılan tek kitap 1757 yılında basımı yapılan Vankulu Lugatı'nın ikinci baskısıdır. Kadı İbrahim Efendi'nin ölümünden sonra matbaanın faaliyetleri duraklama dönemine girmiştir.

Fransız sefârethânesinin matbaaya ait malları Kadı İbrahim Efendi'nin terekesinden satın almak istemesi haberinin duyulması üzerine bu durumu önlemek için Vak'anüvis Ahmed Vasıf Efendi ile Beylikçi Râşid Efendi matbaanın malzemelerini satın alıp işletmek üzere Babıâli'den izin istemişlerdir.

Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın durumu padişaha arz etmesi üzerine padişah I. Abdülhamid'in verdiği ferman ile matbaayı işletme hakkını bu iki isim kazanmıştır. Ancak matbaanın nerede faaliyete geçtiği tam olarak bilinmemektedir.

Ahmed Vasıf Efendi ve Râşid Efendi'nin anlaşmazlığa düşmeleri ve bundan bir süre sonra Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya sefaretine tayin edilmesiyle matbaanın idaresi Râşid

Efendi'ye kalmıştır. Matbaayı bir müddet tek başına işleten Râşid Efendi de bir süre sonra işletmekten vazgeçmiş ve matbaa 1792-1793 dolaylarında kapatılmıştır.

III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd reformlarının başlamasıyla 1795 yılında Hasköy'de Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn kurulmuştur. Mühendishâne bünyesinde bir matbaanın gerekli olduğu anlaşılınca 27 Şâban 1211'de (25 Şubat 1797) Râşid Efendi'den basmahâne takımları ve önceden basılan kitaplar 7500 kuruşa satın alınmıştır.

Ayrıca bu matbaada yabancı dilde kitapların basılabilmesi için gerekli donanım satın alınmıştır. Sonraları yer darlığı nedeniyle Üsküdar'a taşınan bu matbaaya Dârü't-Tıbaâtü'l-Cedîde veya kurulduğu yere nispetle Üsküdar Matbaası denildi.

1824 yılında Cebehâne-i Âmire Nâzırı İbrahim Saib Efendi'nin girişimleriyle Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'nın satın alınmasıyla matbaa buraya taşındı.

Ayrıca Kaptan İbrahim Paşa Sebili'nin yakınında bulunan Musa Ağa'nın konağı 1831 yılında satın alınarak gazete hâline getirildi. 1832 yılında gazetenin (Takvîm-i Vekâyi) ve Tabhâne-i Âmire'nin idaresi Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'ye verilerek takvimhâne ve matbaa birleştirildi. Esad Efendi'ye Takvîm-i Vekâyi'hâne-i Âmire ve Tabhâne-i Ma'mûre Nâzırı unvanı verildi. Bundan sonraki süreçte matbaanın gelişmesi ve yaygınlaşması ile İmparatorlukta basın ve yayın faaliyetleri artmıştır.

19. Yüzyılda Yabancıların Kültür ve Fikir Hayatına Etkileri

Osmanlı Devleti hizmetine girmesiyle fikrî ve yapısal dönüşüm için ortaya koyduğu çalışmaları bulunan bir grup vardır. Bunlar 1848 ihtilâlleri sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh (Polonyalı) ve Macar mültecilerdir.

Mülteciler birçok farklı mesleklere sahip olan insanlardı. Bunlar çeşitli rütbelerde subaylar, doktorlar, eczacılar, mühendisler, mimarlar, ekonomistler eğitimciler, sanatçılar, yazarlar ve sarraçlar (eyer), çiftçiler, ayakkabı ustaları, denizciler, marangozlar, baytarlar, lokantacılar, değirmenciler, arabacılar, mücellitler, duvar kâğıdı ustaları gibi birçok dalda yetişmiş zanaatkârdı. Bunların Osmanlı toplumunda etkileri olacaktır.

Kaynaklar:

Alpay Kabacalı, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Kemal Beydilli, "Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat", Toplumsal Tarih, sayı 128, 2004.